

Olli Matikainen

Englantilais-hollantilainen lähetystö Suomessa vuonna 1616

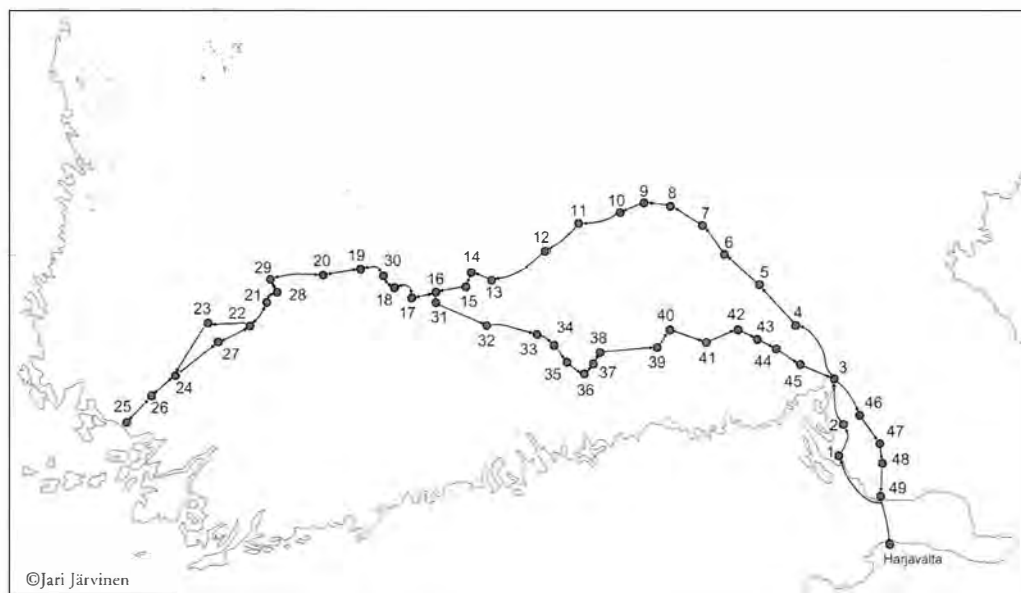
Matkakertomuksista tuli Euroopassa varsin suosittu kirjallisuuden laji varhaisen uuden ajan alussa.¹ Vieraiden maiden ja ihmisten kautta voi peilata sitä, mitä ”me” olemme ”muihin” verrattuna. Myöhempää tutkimuksellista mielenkiintoa selittänee yhtä lailla uteliaisuus siitä, mitä ”muut” ovat meistä ajatelleet.² Hollantilaisen Andries van Wouw`n matkakertomus vuodelta 1616 on vanhimpia Suomea koskevia luotettavia ja omakohtaisia selostuksia. Hänen havaintonsa julkaistiin Hollannissa vuonna 1619 osana samaan lähetystöön kuuluneen Anthonis Goeteeriksen laajempaa, lähinnä Venäjää koskevaa matkakertomusta.³ Hollantilaiseen diplomaattilähetystöön kuulunut van Wouw matkusti Suomen läpi Karjalan kannakselta Turkuun ja takaisin helmi-maaliskuussa 1616. Seuranaan aliseremoniamestarilla oli englantilainen aatelismies Henry Buddel, molempien diplomaattien palvelijat sekä saattajana eli priistaavina karskiotteinen luutnantti, Tyrvännön Retulan Erik Yrjänänpoika Tavast. Matka liittyi Ruotsin ja Venäjän välisiin Inkerinmaan sodan rauhanneuvotteluihin, joissa Englanti ja Hollanti toimivat välittäjinä. Rauhanneuvotteluja käytiin Novgorodin Diderinassa Ilmajärven eteläpuolella. Ruotsin kuningas Kustaa II Aadolf osallistui tammikuussa 1616 Helsingissä maapäiville ja oleskeli tämän jälkeen Turussa. Lähetystön tehtävänä oli toimittaa kuninkaalle kirje rauhaneuvottelijoilta ja tunnustella kuninkaan mielipidettä neuvotteluiden jatkamisesta. Pian lähetystön Suomeen lähdön jälkeen julistettiin tilapäinen kolmen kuukauden aselepo.⁴

Englannin ja Venäjän intressit olivat rauhanneuvotteluissa samansuuntaisia, mikä ärsytti Ruotsin kuningasta. Tästä syystä majesteetti ei suonut van Wouw`n ja Buddelin lähetystölle audienssia sen saavuttua Turkuun. Sinänsä kuninkaan käyttäytymisessä oli enemmän kyse poliittiseen hermopeliin kuuluneesta mielipiteen ilmaisusta kuin varsinaisesta välirikosta. Niinpä ennen paluumatkaa kuningas lahjoitti lähetystölle diplomaattisena eleenä medaljongin ketjuineen. Linnoista lähetystölle ammuttiin tavanmukaisesti kunnialaukauksia niin Turussa kuin Viipurissakin.⁵ Lisäksi kuningas oli antanut välittää diplomaattien ja turkulaisten herrojen illanistujaisiin sekä van Wouw`n korviin viestin, jonka mukaan hallitsijan suuttumus oli langennut vain englantilaisten ylle. Buddelin Turussa kärsimä nöyryytys ja matkakumppanin matkan aikana osoittama happamuus antoi hollantilaiselle aihetta pilkallisiin arviointeihin ”englantilaisesta aasista” ja ”komediantista”. Ennen lähetystön pois lähtöä Turusta van Wouw saattoi kiillottaa kilpeään myös sillä, että kuningas hyväksyi hänen tukemansa armonanomuksen. Turussa muuan ”skotlantilainen leski” laittoi diplomaatteina erityisessä asemassa

olleisiin vieraisiin viimeisen toivonsa, sillä hänen 16-vuotias poikansa oli tuomittu kuolemaan nimeltä mainitsemattomasta syystä. Nyrpeä Buddel ei ollut ”nostanut sormeankaan” asian hyväksi, kirjoitti van Wouw.

Matkareitti ja ruokahuolto

Englantilais-hollantilainen retkikunta lähti yhdeksän reen seurueena kohti Suomen Turkuu novgorodilaisesta Glebovan kylästä 18. helmikuuta. Lähetystö oli Suomenlahden rannalla Harjavallassa (Haruvel) noin viikkoa myöhemmin; seurue ylitti Suomenlahden ja jatkoi rantaa myötäillen kohti Viipuria. Joistakin tulkinnanvaraisuuksista huolimatta van Wouw'n kuvaus antaa huomionarvoista tietoa matkareiteistä, matkanopeuksia ja erilaisista matkustamiseen liittyneistä vaikeuksista. Matkakertomuksen ruotsiksi toimittaneelta Sune Hildebrandilta suuri osa suomenkielisistä paikannimistä on jäänyt identifioimatta osittain epäselvien kirjoitusmuotojen vuoksi. Diplomaattien seurueen matkareitti Suomessa voidaan todentaa melko tarkasti, vaikka yleinen karttavertailu jätti vielä varmentamatta joitakin paikannimiä.⁶

Menomatka:

- 27.2. Humaljoki (Homelien, 1), Kaijala (Kaijalu, 2)
- 28.2. Viipuri (3)
- 29.2. Kasukkala (Kasauka, 4)
- 1.3. ”Sallack” (5), Kuivainen (Quivats, 6), Himalansaari (Hemelaar, 7)
- 2.3. Ristiina (Korsen, 8), ”Raikan” (9), Savon Toivola, Toivola (Savontoienvel, 10)
- 3.3. Anettu (Anettou, 11), Lusi (Lusci, 12)

- 4.3. Anianpelto (Anianpeldo, 13), Kurhila (Corhyla, 14), Viitaila (Vitarela, 15)
 5.3. Hietonen (Hetus, 16), Teuro (Thevorus, 17)
 6.3. Kokkila (Cockilla, 18), Retula (19)
 7.3. Lepopäivä Retulassa
 8.3. Tarttila (Tertula, 20), Notsjö, Nuutajärvi (Noutzou, 21)
 9.3. Humppila (Hompela, 22), Niinijoensuu (Niuwsou, 23)
 10.3. "Vinelaks" (24), Turku (25)

Paluumatka:

- 17.3. Turku, "Pinnelak" (26), "Vinelaks"
 18.3. Hirvikoski (Herivikoske, 27), Humppila, Urjala (Ordiala, 28)
 19.3. Honkola (Hongela, 29), Tarttila, Retula
 20.3. Lepopäivä Retulassa
 21.3. Hauho (30), Teuro, Oitenkylä, Ois (Ojeus, 31)
 22.3. Okeroinen (Ockereus, 32), Nyby, Uusikylä (Nieubu, 33)
 23.3. "Retula" (34), Säaskjärvi (Seiskijarv, 35), Hongisto (36)
 24.3. "Koula" (37), Keltti (Keltis, 38)
 25.3. Kaipianen (Kaipianen, 39), Lakkala, Lakankylä (Lakankulla, 40)
 26.3. Kellar-Matti, Koskela (Keldermaas, 41), Toikkala (Toikalla, 42), "Kocka" (43), Rikkilä (Rickinen, 44)
 27.3. Järvenpää (Jaruenpey, 45), Viipuri
 28.3. Lepopäivä Viipurissa
 29.3. Huumola (Houmoula, 46), Kaukjärvi (Kaukigerui, 47)
 30.3. Kuujärvi (Kouuiarue, 48), "Koripa" (49)

Matka Viipurista Turkuun kesti menomatalla noin 12 ja paluumatkalla 11 vuorokautta, jolloin mukaan on laskettu Erik Yrjänänpojan kotikartanossa Retulassa vietetyt lepopäivät. Andries van Wouw arvioi matkan Viipurista Turkuun 70 peninkulmaksi, joka vastaa noin 420 kilometriä. Arvio oli kuljettujen reittien perusteella keskimäärin varsin todenmukainen: kartalta arvioituna menomatkan pituus oli jonkin verran van Wouw'n arviota pitempi, paluumatka taas vastaavasti lyhyempi. Lepopäivät poisluettuna rekikunta kykeni siis keskimäärin etenemään 40 kilometrin päivävauhtia, vaikka ajoittain matkanteko oli tuskaista. Paluumatkalla Urjalan jälkeen pimeässä ja umpeutuneilla urilla yhden peninkulman taittamiseen kului van Wouw'n mukaan neljä tuntia ja Uudenkylän jälkeen seurue harhautui ylisien Viipurintien reitiltä kokonaan. Kannaksella van Wouw kuvaa "peninkulman pituisen" sisäjärven – nähtävästi Halolanjärvi Uudenkirkon pitäjässä – ylitystä. Seurue joutui jalkautumaan lumipyryssä umpihankeen: "Suuri Jumala, millainen vaiva meillä oli!" Selvittyään Kannakselta Suomenlahdelle van Wouw jatkoi kohden Tallinnaa, jonne muu Hollannin lähetystö oli jo siirtynyt Tukholmaan siirtymistä varten; Englannin lähettiläs Henry Buddel palasi Diderinaan.

Lähetystön menomatalla valitsema pohjoinen, aina Etelä-Savoon kiertänyt reitti on huomionarvoinen.⁷ Järvi-Suomen maisemia enemmän pidemmän reitin valintaan vaikuttivat todennäköisesti arviot paremmista rekikeleistä ja edullisista vesireiteistä poh-

joisessa. Matkaa tehtiin van Wouw'n mukaan paljon öisillä ja aamuissa kantohangilla: päivällä aurinko lämmitti jo niin, että raskaiden rekien meno jäähmettyi pinnaltaan pehmenevään hankeeseen.

Matkailijan perustarpeisiin kuului ruokahuollon järjestäminen. Suoranaisesta nälänhädästä Suomessa van Wouw ei mainitse, mutta pettuleivän valmistuksen hän pani merkille: esimerkiksi Elimäen Hongistossa matkalaisille ei ollut muuta tarjolla. Lakka-lassa herrat saivat lisäksi nauriista ja kuoreista maitoon keitettyä kalakeittoa, jota van Wouw piti herkullisena. Kotieläimille syötettiin Karjalassa ”petäjäistä” sekä hevosenlannan ja rukiin haudeseosta.⁸ Kerjääjistä van Wouw mainitsee Lusissa ja Retulassa. Näissä olosuhteissa juomat ja vieraiden arvoa tyydyttävän ruuan valmistamiseksi ruokatarpeet oli syytä varata mukaan kruunun varastoista.⁹ Erik Yrjänänpojan Viipurin linnan tileistä löytyvän kuittauksen mukaan lähetystön matkoille varattiin syötäväksi lestyleipää (skrett brödh)¹⁰, vaatimattomammista aineksista leivottua ”soininleipää” ja ”arkileipää” (spijs brödh), vehnärinkeleitä (huete kringlår)¹¹, tuoretta naudan- ja lampaanlihaa, riistaa (lintuja ja jäniksiä), kanaa, suolalihaa, läskiä ja lohta. Mukaan varattiin myös voita, etikkaa, kananmunia, maitoa, vehnäjauhoja, suolaa, juustoa, rusinoita, sokeria ja pippuria. Juomina rekiin lastattiin erilaista olutta (lyypekkiläistä, herrain-, soinin- ja arkiolutta), ranskalaista viiniä ja paloviinaa.¹²

”Suomalaista leikkiä”

Kustaa II Aadolf kehotti seuruetta kiirehtimään sen jälkeen, kun hän antoi lähetystölle luvan lähteä Turusta. Mahdollisimman ripeän matkanteon edistymisen edellytys olivat hyvät ja levänneet hevoset, joiden hankkimisesta aiheutui rekikunnalle suuria hankaluuksia koko matkan ajan. Väsymisen vuoksi kyytihevosta oli vaihdettava 20–30 kilometrin välein eli ainakin kerran matkapäivän aikana.¹³ Suomessa kyydityksen helpottamiseksi olikin asetettu nimismiehentaloja tai kestikievareita 4–5 vanhan peninkulman välein, kuten myös van Wouw tiesi mainita. Käytännössä kyytilaitos oli rappiolla, ja hevosten hankkimista matkakertoja luonnehti ”suomalaiseksi leikiksi”. Kyyditysrasituksesta oli pitkän sotakauden vuoksi tullut talonpojille entistäkin vastenmielisempi velvollisuus, ja kruunun asioilla liikkuvat saattoivat vastata niskurointiin omavaltaisuudella ja sumeilemattomalla väkivallalla.¹⁴ Kertomuksen mukaan Asikkalan Kurhilassa Erik Yrjänänpoika oli enempiä kyselemättä ottamassa kyytihevosta talonpojan tallista. Paikalle saapui ”ei rumimpiin” kuulunut tyttö, joka asettui vastahankaan ja ”vahvakeuhkoisena” huusi apuvoimia. Talonpoikien järjestämän ”kunniallisen” vastaanoton jälkeen – kuten kertoja ironisoi – lähetystö joutui pakenemaan paikalta ja jättämään jälkeensä yhden hevosen sekä kaksi rekeä. Talonpojat tuskin uhkasivat suoranaisesti lähetystön henkeä, vaikka van Wouw kertonakin väistäneensä yhden talonpojan ”tappoiskun”. Tuloksena ”talonpoikaiskapinasta” lienee ollut mustelmia, ruhjeita ja kirjoittajan mukaan yhdelle talonpojalle sormen murtuma. Merkitsevä yksityiskohta on maininta, jonka mukaan herrojen palvelijat menettivät käsirysyssä lakkinsa. 1500–1600-luvulla fyysisen väkivallan käyttöön liittyi usein ritualistisia piirteitä: hattu oli kunnian symboli.¹⁵

Vastoinkäymisiä lähetystö koki myös Tuuloksen Teurossa, jossa rekien eteen jouduttiin valjastamaan härät. Diplomaatit saivat näin huomata saapuneensa vetohärkien käyttöalueen rajoille, mutta myös tässä taustalla lienee ollut talonpoikien niskoittelu: härillä ajamiseen on voinut varsinaisen ”Härkä-Suomen” ulkopuolella liittyä jopa häpeällinen leima.¹⁶ ”Olimme hiljaa tyytyväisiä, että edes saimme jotain vetäjiä”, kirjoitti van Wouw. Paluumatkan jouduttamiseksi kyytihevosten saantia lähetettiin seurueen edellä varmistamaan erityinen profossi, joka tällöin Teurossa nähtävästi kostona teurasti yhden härän. Lisäksi paikallinen nimismies lyötiin rautoihin ja ”vanhaa, itkevää miestä” juoksutettiin jonkun matkaa seurueen perässä. Pian lähetystön matkan jälkeen pidettyjen vuoden 1616 suurten tutkintakäräjien pöytäkirja ei mainitse nimismiehen nöyryyttämisestä tai Kurhilan välikohtauksesta; sen sijaan Hauhon käräjillä Markus Simonpoika Leso ja Matti Fransinpoika tuomittiin kolmen markan sakkoihin haasteen laiminlyönnistä. Miehet olivat ottaneet nimismieheltä väkisin kyytihevokset, jotka nimismies oli jo varannut englantilais-hollantilaisen lähetystön käyttöön.¹⁷

Nimismiesten asema talonpoikien ja kruunun välissä oli vaikea. Kymijoen Keltissä ja Karjalan Kannaksen Kaukjärvellä nimismiehet olivat jo hyvissä ajoin paenneet kuultuaan lähetystön tulosta. Kirjoittaja ei ihmetellyt, sillä edellistalvena profossi oli kuuleman mukaan kaatanut Keltissä nimismiehen päälle kylmää vettä pakkasella. ”Pahinta kidutusta mitä voi kuvitella”, kauhisteli van Wouw.¹⁸ Lisäksi nimismies oli heitetty Viipurin linnan tyrmään vedelle ja leivälle. Lähetystö takavarikoi kyytihevostia myös suoraan vastaan tulleilta talonpojilta, jolloin nämä joutuivat seuraamaan perässä hevosten vaihtoon saakka. Puuttuvista hevostista takavarikoitiin talonpojilta ”pantiksi” myös esi- neitä. Eräältä talonpojilta otettiin lehmä, jonka perässä talonpoikaa juoksutettiin seurueen mukana. Vaikka talonpoikien olot Suomessa vaikuttivatkin olleen yleisesti paremmat kuin orjuuden, sodan ja nälänhädän masentamalla Venäjällä, ”olisivat hollantilaiset talonpojat tuskin moiseen kohteluun suostuneet”.

Hollantilaisia havaintoja suomalaisista ihmisistä, luonnosta ja kulttuurista

Kerronnassaan van Wouw tavoitteli jopa humoristista otetta, kuten ironisoidessaan matkan vaikeuksia tai selostaessaan vierailua Lammilla skotlantilaista alkuperään olleen nimismies David Reidin luona. Tämä ratsumies oli nainut paikallisen voudin lesken, jonka mies oli hirtetty Tukholmassa tileihin liittyneistä epäselvyyksistä. Voudin pesä oli nähtävästi ollut varakas, ja van Wouw piti skotin naimakauppaa onnistuneena: ”Jos nait lesken, niin nai sellainen, jonka mies on hirtetty: elelet rauhaisia päiviä hänen kanssaan”.¹⁹

Jotkut kertomuksen ristiriitaiselta vaikuttavat kohdat viittaavat väärinymmärryksiin, joita on voinut syntyä keskusteluissa saattajien kanssa. Kommunikaation kielestä tai tasosta ei ole suoraa tietoa, mutta toimeen oli jotenkin tultu. Esimerkiksi Hämeen ja Karjalan erottavan ”Keltinjoen” (Kymijoki) yhteydessä van Wouw kirjoittaa ”aatelismiehistä, jotka vuosittain pakottavat talonpojat rakentamaan uusia taloja”. Kylissä saattoi hänen mukaansa olla 200–300 taloa, mutta vain 16–20 huonekuntaa. Kuten

edellä mainittu Keltin nimismiehen tyly kohtelukin, liittyy kyseinen viittaus Elimäellä kevättalven 1616 tutkintakäräjillä esillä olleeseen pitkäaikaiseen konfliktiin, jossa talonpojat olivat vastakkain omistuksiaan häikäilemättömästi häätöjen avulla kartuttaneen Henrik Wreden lesken Gertrud von Ungern-Sternbergin ja tämän uuden aviomiehen, käskynhaltija Jochim Berndesin kanssa.²⁰

Vesistöisessä maassa asutus oli yleensä harvaa, mutta Savossa asutus oli silti paikoin niin tiheää ”kuin kyliä olisi satanut”; van Wouw ei tosin käynyt Savossa kuin Ristiinan korkeudella saakka. Viipurista kertoessaan van Wouw sekoitti keskenään Olavinlinnan ja Viipurin linnan Olavintornin ja toisti tässä yhteydessä jo Olaus Magnukselta tutun vanhan tarinan linnasta ja mustan virran mustista kaloista. Viipurissa käskynhaltija Arvid Tönnenpoika Wildeman ja hänen vaimonsa Anna Björnram olivat esittäneet vieraille mahtiaan ”erittäin kunniallisine” vastaanottoineen ja hopealautasilta tarjottuine ruokineen. Wildemanin hoviin kuului jopa ”kääpiö”.²¹ Täällä van Wouw kuuli myös tarinan Knut Possesta ja Viipurin pamauksesta. Vieraille esiteltiin ”helvetinkattilaa”, jossa ”kuvernööri” oli kertomuksen mukaan keitöksensä keittänyt.²² Toinen tapahtumiin liittynyt ”pyhänjäännös” oli hiljattain varastettu: linnan kokin kerrottiin aukaisseen kyseisellä veitsellä 400:n pamauksessa maahan tuupertuneen vihollisen kurkut. Omituiset jäännökset jäivät matkailijan mieleen myös Turun tuomiokirkossa, jossa hän sai ihmetellä ”nuoren jättiläisnaisen” kahden kyynärän mittaista kylkiluuta.

Leimallisesti hollantilaisin silmin tehtyjä havaintoja olivat kivitalojen vähyys Viipurissa ja Turussa, vesimyllyt Asikkalan Anianpellolla²³ sekä jopa 300 tuulimyllyä Turun läheisyydessä. Tuulimyllyjen runsaus selittyi sillä, että Turun porvarit omistivat myllyjä tai olivat ainakin niissä osakkaina jauhattaakseen viljaa kaupungin ulkopuolisella maa-seudulla. Muuten viljan jauhaminen käsikivillä, ”kuten sinappi Hollannissa” oli yleistä ja kuului naisten töihin. Naisten asemasta van Wouw’n käsitys oli synkkä: he eivät olleet ”paljon parempia kuin orjat tai sieluttomat eläimet”. Kirkkoja matkaaja näki matkallaan vain ”neljä tai viisi”, ja hän saikin kuulla pappien syrjäseuduilla tekemistä erityisistä matkoista, joilla he suorittivat kirkollisia toimituksia.²⁴ Pakanallisten tapojen jäänteet saivat van Wouw’n päättelemään, että Savossa ”kristinuskon omaksumisesta oli kulunut vain viitisenkymmentä vuotta”. Hän kirjasi myös tärkeän kuvauksen suomalaisten ns. pyhän ristin palvonnasta, jossa eräänlaiselle alttarille suoritettiin veriuhreria.²⁵ Suomessa jänikset vaihtoivat väriä vuodenajan mukaan, ja kallioiden päällä kasvavat männyt näyttivät omalaatuisilta. Hämeessä valmistettiin reikäleipiä kolme kertaa vuodessa. Talvella savutupiin ahtautuneet ihmiset näyttivät ”likaisilta”: savutuvassa van Wouw pistäytyi ainakin Taipalsaaren Toikkalassa, jossa sylilapset roikkuivat kattoon kiinnitetyissä vakoissa naisten kehrätessä lankaa.²⁶ Ihastuksen kohteena olivat puolestaan puusta taidokkaasti ”hohtavan valkoisiksi” valmistetut kotitarveasiat. Yksi lähetystön Suomen matkaa leimanneista piirteistä tiivistyi vielä paluumatkalla eräässä Suomenlahden kylässä, jossa talonpoika oli paennut seuruetta nopeasti 6–7 jalkaa pitkällä ja puolisen jalkaa leveillä puulautoilla, joista vasen oli jalan oikeaa lyhempi. Näinä aikoina vieraat kulkijat saattoivat osoittautua väkivaltaisen kestityksen tai kyydityksen vaatijoiksi.

Viitteet

- ¹ Matkakertomuksista tutkimuskohteena, ks. Stadius, Peter, Reseberättelsen som kulturhistoriskt forskningsobjekt. HTF 2002: 3, 292–314. Vrt. myös esim. 1500–1600-luvun matkakertomusten Venäjä-kuvaan: Tarkiainen, Kari, Se vanha vainooja. Käsitukset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen. Historiallisia tutkimuksia 132. Jyväskylä: SHS 1986.
- ² Uuden ajan alun Euroopan sivistyneistön Suomi-kuva muovasi pitkään Olaus Magnuksen ”Pohjoisten kansojen historia” (1555). Esimerkiksi ranskalainen Hubert Languet kävi todistettavasti ainakin Tukholmassa asti vuonna 1557, mutta hänen Suomea koskevan ”matkakertomuksensa” merkinnät perustuivat selvästi Olaus Magnukseen: ks. Anttila, Arne, Ensimmäinen Suomessa matkannut ranskalainen, Hubert Languet. Historiallinen Aikakauskirja 1923, 395–402.
- ³ Alkuperäinen Hollannissa julkaistu kirja on arvokas keräilykohde, eikä tiedossani ole alkuperäisestä uudelleen painettua lähdejulkaisua. Tämä esitys perustuu Sune Hildebrandin vuonna 1917 toimittamaan ruotsinnokseen: Hildebrand, Sune (utg.), En holländsk beskicknings resor i Ryssland, Finland och Sverige 1615–1616. Stockholm: Norstedt 1917, 212–247. Vanhemmat yleisesitykset (esim. Juvelius, Einar W., Suomen aikakirjat II, 1521–1617. Helsinki 1931, 670–677) tuntevat van Wouw’n kertomuksen, mutta uudemmassa tutkimuksessa sitä on eritelty yllättävänkin vähän: ks. myös Wieselgren, Harald, Med pretaf och profoss. Två diplomaters färd i Finland 1616. Ljus åt vårt folk. Stockholm 1878, 19–37; Villstrand, Nils-Erik, Stormaktstiden 1617–1721. Teoksessa Finlands historia 2. Schildts: Ekenäs 1993, 127–128.
- ⁴ Rauhanneuvotteluista ja Kustaa II Adolfin Suomen-matkasta, ks. Pohjolan-Pirhonen, Helge, Suomen historia VII, 1523–1617. Helsinki: WSOY 1960, 553–561.
- ⁵ Kansallisarkisto, Helsinki (KA) 5994: 87v: Viipurin linnasta ”ammuttiin kunnialaukauksia Englannin ja Hollannin lähetystön saapuessa ruoka-aikaan linnaan ja heidän poistuessaan”.
- ⁶ Varmentamatta jääneet paikannimet on merkitty karttaan niiden arvioidulle paikalle kertomuksen reittijärjestyksen mukaisesti; toki on mahdollista, että van Wouw on voinut myös sekoittaa nimiä keskenään. Esimerkiksi ”Sallack” sijaitsi todennäköisesti vanhojen kulkureittien varrella Taipalsaarella. Pohjoisempaan seurue yhdytti Savontien uran, mutta tarkempi reitti jää epäselväksi (”Raikan”). Varsinais-Suomen ”Vinelaks” oli kertomuksesta pääteltävien summittaisten matkainten perusteella etappi jossain Loimaan (Hirvikosken) ja Turun puolivälissä, ”Pinnelak” taas sijaitsi nähtävästi lähempänä Turkuja, ehkä Liedossa. Kymijoen varrella sijainnut ”Koula” saattaa merkitä Kouvolaa tai Korjaa.
- ⁷ Vertailevia tietoja lähetystön matkareittiä sivunneista maanteista, kulkureiteistä ja paikannimistä on löydettävissä tie- ja paikallishistorioista, ks. esim. Wallin (Voionmaa), Väinö, Suomen maantiet Ruotsin vallan aikana. Kuopio 1893, 43–47; Kähkönen, Ester, Vanha Äyräpää I. Helsinki: Entisen Äyräpään kihlakunnan historiatoimikunta 1959, 425; Ylönen, Aulikki, Lappeen kihlakunnan historia I. Lappeenranta 1976, 249–251; Viertola, Juhani, Yleiset tiet Ruotsin vallan aikana. Teoksessa Suomen teiden historia I. Helsinki: Tie- ja vesirakennushallitus 1974, 42–54; Pirinen, Kauko, Savon historia II: 1. Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617. [Kuopio]: Kustannuskiila 1982, 461–465; Laakso, Veikko, Suur-Loimaan historia I. [Alastaro]: Alastaron kunta 1986, 243, 252; Nenonen, Marko, Vesiltä pyörille: Suuret maantiet 1550–1800. Teoksessa Mauranen, Tapani (toim.), Maata, jäätä ja kulkijoita. Tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860. Helsinki: Edita 1999, 206–207. Paikannimien identifioinnin apuna on modernien karttojen lisäksi hyödyllinen mm. teos Alanen, Timo, Kepsu, Saulo, Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805. SKS:n toimituksia 505. Helsinki: SKS 1989.
- ⁸ Haudarehun valmistamisesta ks. Vuorela, Toivo, Suomalainen kansankulttuuri. Porvoo Helsinki: WSOY 1998, 218–219.
- ⁹ Ruoka-aineista sekä oluen ja ruuan valmistuksesta varhaisella uudella ajalla, ks. tarkemmin Vilku-Anna-Mari, Kruunun taloudenpito Hämeenlinnassa 1500-luvun puolivälissä. Bibliotheca Historica 31. SHS: Helsinki 1998, 147–156, 201–210. Ruokailu oli kruunun linnoissa hierarkkisesti järjestäytyntä, ja esimerkiksi olutlaadut määrättyivät käytettyjen maltojen ja humalan määrän mukaan. Vuoden 1558 kuninkaallisten ohjeiden mukaisesti valmistetun vahvimman herainoluen alkoholiprosentti oli 3,5, miedoimman arkioluen 1,1. Tuore liha kuului eliitin pöytään

Viitteet

- ¹ Matkakertomuksista tutkimuskohteena, ks. Stadius, Peter, Reseberättelsen som kulturhistoriskt forskningsobjekt. HTF 2002: 3, 292–314. Vrt. myös esim. 1500–1600-luvun matkakertomusten Venäjä-kuvaan: Tarkiainen, Kari, Se vanha vainooja. Käsitykset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen. Historiallisia tutkimuksia 132. Jyväskylä: SHS 1986.
- ² Uuden ajan alun Euroopan sivistyneistön Suomi-kuvaa muovasi pitkään Olaus Magnuksen ”Pohjoisten kansojen historia” (1555). Esimerkiksi ranskalainen Hubert Languet kävi todistettavasti ainakin Tukholmassa asti vuonna 1557, mutta hänen Suomea koskevan ”matkakertomuksensa” merkinnät perustuivat selvästi Olaus Magnukseen: ks. Anttila, Arne, Ensimmäinen Suomessa matkannut ranskalainen, Hubert Languet. Historiallinen Aikakauskirja 1923, 395–402.
- ³ Alkuperäinen Hollannissa julkaistu kirja on arvokas keräilykohde, eikä tiedossani ole alkuperäisestä uudelleen painettua lähdejulkaisua. Tämä esitys perustuu Sune Hildebrandin vuonna 1917 toimittamaan ruotsinnokseen: Hildebrand, Sune (utg.), En holländsk beskicknings resor i Ryssland, Finland och Sverige 1615–1616. Stockholm: Norstedt 1917, 212–247. Vanhemmat yleisesitykset (esim. Juvelius, Einar W., Suomen aikakirjat II, 1521–1617. Helsinki 1931, 670–677) tuntevat van Wouw’n kertomuksen, mutta uudemmassa tutkimuksessa sitä on eritelty yllättävänkin vähän: ks. myös Wieselgren, Harald, Med prestaf och profoss. Två diplomaters färd i Finland 1616. Ljus åt vårt folk. Stockholm 1878, 19–37; Villstrand, Nils-Erik, Stormaktstiden 1617–1721. Teoksessa Finlands historia 2. Schildts: Ekenäs 1993, 127–128.
- ⁴ Rauhanneuvotteluista ja Kustaa II Adolfin Suomen-matkasta, ks. Pohjolan-Pirhonen, Helge, Suomen historia VII, 1523–1617. Helsinki: WSOY 1960, 553–561.
- ⁵ Kansallisarkisto, Helsinki (KA) 5994: 87v: Viipurin linnasta ”ammuttiin kunnialaukauksia Englannin ja Hollannin lähetystön saapuessa ruoka-aikaan linnaan ja heidän poistuessaan”.
- ⁶ Varmmentamatta jääneet paikannimet on merkitty karttaan niiden arvioidulle paikalle kertomuksen reittijärjestyksen mukaisesti; toki on mahdollista, että van Wouw on voinut myös sekoittaa nimiä keskenään. Esimerkiksi ”Sallack” sijaitsi todennäköisesti vanhojen kulkureittien varrella Taipalsaarella. Pohjoisempaan seurue yhdytti Savontien uran, mutta tarkempi reitti jää epäselväksi (”Raikan”). Varsinais-Suomen ”Vinelaks” oli kertomuksesta pääteltävien summittaisten matkainten perusteella etappi jossain Loimaan (Hirvikosken) ja Turun puolivälissä, ”Pinnelak” taas sijaitsi nähtävästi lähempänä Turkuja, ehkä Liedossa. Kymijoen varrella sijainnut ”Koula” saattaa merkitä Kouvolaa tai Korjaa.
- ⁷ Vertailevia tietoja lähetystön matkareittiä sivunneista maanteistä, kulkureiteistä ja paikannimistä on löydettävissä tie- ja paikallishistorioista, ks. esim. Wallin (Voionmaa), Väinö, Suomen maantiet Ruotsin vallan aikana. Kuopio 1893, 43–47; Kähönen, Ester, Vanha Äyräpää I. Helsinki: Entisen Äyräpään kihlakunnan historiatoimikunta 1959, 425; Ylönen, Aulikki, Lappeen kihlakunnan historia I. Lappeenranta 1976, 249–251; Viertola, Juhani, Yleiset tiet Ruotsin vallan aikana. Teoksessa Suomen teiden historia I. Helsinki: Tie- ja vesirakennushallitus 1974, 42–54; Pirinen, Kauko, Savon historia II: 1. Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617. [Kuopio]: Kustannuskiila 1982, 461–465; Laakso, Veikko, Suur-Loimaan historia I. [Alastaro]: Alastaron kunta 1986, 243, 252; Nenonen, Marko, Vesiltä pyörille: Suuret maantiet 1550–1800. Teoksessa Mauranen, Tapani (toim.), Maata, jäätä ja kulkijoita. Tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860. Helsinki: Edita 1999, 206–207. Paikannimien identifiointiin apuna on modernien karttojen lisäksi hyödyllinen mm. teos Alanen, Timo, Kepsu, Saulo, Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805. SKS:n toimituksia 505. Helsinki: SKS 1989.
- ⁸ Hauderehun valmistamisesta ks. Vuorela, Toivo, Suomalainen kansankulttuuri. Porvoo Helsinki: WSOY 1998, 218–219.
- ⁹ Ruoka-aineista sekä oluen ja ruuan valmistuksesta varhaisella uudella ajalla, ks. tarkemmin Vilku-Anna-Mari, Kruunun taloudenpito Hämeenlinnassa 1500-luvun puolivälissä. Bibliotheca Historica 31. SHS: Helsinki 1998, 147–156, 201–210. Ruokailu oli kruunun linnoissa hierarkkisesti järjestäytyntä, ja esimerkiksi olutlaadut määräytyivät käytettyjen maltojen ja humalan määrän mukaan. Vuoden 1558 kuninkaallisten ohjeiden mukaisesti valmistetun vahvimman herainoluen alkoholiprosentti oli 3,5, miedoimman arkioluen 1,1. Tuore liha kuului eliitin pöytään

- kuten luonnollisesti tuontiviininkin. Viinietikan käyttö keitinliemenä oli jo keskiajalla mannereurooppalainen ja yläluokan suosima tapa.
- ¹⁰ Lestylauho koostui kuorituista rukiin- tai ohranjyvistä, josta valmistettiin tavallista juhlavampaa leipää (Vilkuna 1998, 153–154; Vuorela 1998, 251).
- ¹¹ Mahdollisesti vehnärinkilät olivat ns. Viipurinrinkeleitä, joiden alkuperä oli perimätiedon mukaan johdettavissa Viipurin fransiskaaniin luostariin (Vuorela 1998, 251).
- ¹² KA 5994: 62. Vastaavista muonituskuiteista, ks. myös Melander, K.R., Ruotsin neuvotteluja Persian ja Krimin kaanikunnan kanssa 1600-luvulla kauppayhteydestä ja liitosta. Historiallinen Arkisto XXXIV. Helsinki 1925, 2–3. Vuonna 1607 Viipurin linnassa oli vierailut erityisen eksoottisia vieraita, sillä Persian lähetystö oli pysähtynyt matkallaan Tukholmaan neuvotteluihin. Ylellisistä ruokatarpeista kertovat muonituskuikit ja aikakaudelleen tavanomainen alkoholijuomien runsas kulutus antoivat K.R. Melanderille aiheen kirjoittaa, että ”kaukaiset lähettiläät viettivät sangen hauskaa elämää, aivan unhoittaen Muhammedin ankarat kielto lakimääräykset”.
- ¹³ Tarkemmin Nenonen, Marko, Kulkijan taival. Teoksessa Mauranen 1999, 274–286 (1999b).
- ¹⁴ Ks. myös Melander, K.R., Kyödinpidosta maassamme uuden ajan alkupuolella. Historiallinen aikakauskirja 1910, 155–162. Niskoittelu jatkui 1620-luvulla: edes kansleri Axel Oxenstiernan (1622) tai itse Kuninkaallisen Majesteetin (1626) matkat Suomessa eivät kyödytysten osalta sujuneet ilman ongelmia.
- ¹⁵ Matikainen, Olli, Verenperijät. Väkiältä ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla. *Bibliotheca Historica* 78. Helsinki: SKS 2002, 97; vastaavien välikohtausten ritualistisista piirteistä, ks. myös Katajala, Kimmo, Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800). Historiallisia tutkimuksia 212. Vammala: SKS 2002, 175.
- ¹⁶ Vuorela 1998, 695; Nenonen 1999b, 309–314.
- ¹⁷ Vuoden 1616 valitusluettelot. Toimittaneet Jalmari Jaakkola ja John E. Roos. Suomen historian lähteitä (SHL) I. Helsinki: SHS 1936, 106–107.
- ¹⁸ ”Vesikidutusta” kuvaa mm. Olaus Magnus. Gertrud von Ungernin pojan Fabian Berndesin tiedetään kaadatuttaneen vettä neljän tukkiin sidotun talonpojan päälle Anjalassa talvella 1631, ks. Katajala 2002, 230.
- ¹⁹ David Reid, entinen vouti ja tämän leski mainitaan vuoden 1616 tutkintakäräjien pöytäkirjoissa: SHL I, 107.
- ²⁰ Ks. Katajala 2002, 221–227. Lähetystö tapasi Jochim Berndesin Inkerinmaalla Kapriossa, jossa tämä toimi käskynhaltijana. Tällöin Berndes oli todennut huonoista hevosista valittaneelle lähetystölle, että ”Suomessa voitte olla tyytyväisiä, että saatte ollenkaan hevosia”.
- ²¹ Wildemaneista aikansa mahtisukuna, ks. Lappalainen, Mirkka, Paikallinen mahtisuku ja suurvalan synty. Ernst Creutz ja eliittien murros Ruotsissa n. 1580-luvulta 1630-luvulle. Suomen ja Skandinavian historian lisensiaatintyö, Helsingin yliopisto (2001), 68–73.
- ²² Viipurin linnan ”Helvetinkattilasta” on muitakin mainintoja, mm. piirros vuodelta 1657. Perimätiedon mukaan Pietari Suuri vei kattilan linnasta, ks. Lagus, Gabriel, Kuvia Wiipurin historiasta. Muistokirja v. 1893. Wiipuri 1893, 206–235.
- ²³ Lähetystö ohitti Vääksyn virran, jossa oli mylly jo keskiajalla: Blomstedt, Yrjö, Asikkalan historia. Hämeenlinna 1982, 531.
- ²⁴ Ripitysmatkoista ks. esim. Suolahti, Gunnar, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvulla. Porvoo: WSOY 1919, 135–155.
- ²⁵ Tästä ks. esim. Matikainen 2002, 67 ja siinä mainitut kirjallisuusviitteet.
- ²⁶ Vuorela 1998, 355–356: katosta roikkuva koppa oli tarkoituksenmukainen, sillä näin lattiatasolla käyvä veto vältettiin.